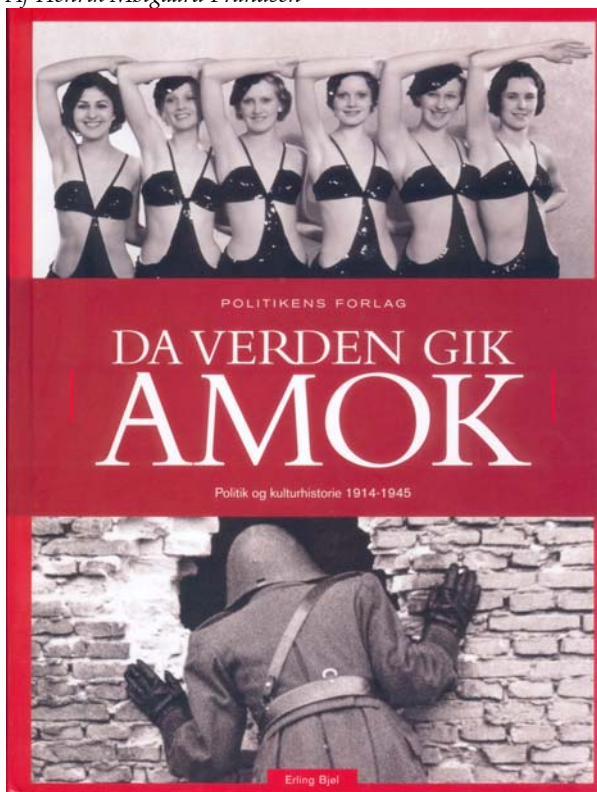

Vor tids kulturhistorie!

Erling Bjøl leverer en glimrende og tankevækkende opdateret udgave af kulturhistorien i første del af det tyvende århundrede.

Erling Bjøl: Da verden gik amok. Politikens Forlag 2005. 400 s. ill. 299 kr.

Af Henrik Mølgaard Frandsen

Med udgivelsen *Da verden gik amok* udsender Erling Bjøl en vellykket opdatering af anden del af sit store værk fra 1978 *Vor tids kulturhistorie*. Temaet er den politiske og kulturelle udvikling i perioden 1914 til 1945. Den nye reviderede udgivelse forsøger at opdatere 78-versionen med resultaterne af nyere forskning. Dertil kommer tydeligvis forfatterens ønske om løbende at komme med sine nyeste vurderinger af udviklingen i den pågældende periode set i forhold det 21. århundrede. Et eksempel herpå er Bjøls sammenligning af drabet på den østrig-ungarske tronfølger, ærkehertug Frans Ferdinand, med al Qaida-bevægelsens angreb på Twin Towers i Manhattan i 2001. I den sammenhæng påpeger Bjøl ligheder mellem drabsmanden Gavrilo Princip og hans nationalistisk indstillede ligesindede inden for samtidens serbiske miljø med de fundamentalistisk indstillede muslimer inden for al Qaida. Implicit ligger der også en trussel fra Bjøls side om, at de to begivenheder kan foranledige skader af samme omfang (s. 7 ff.). Sidstnævnte vender jeg tilbage til. Indledningsvis skal her fastslås, at Bjøls tilgang fremstår vellykket.

Såvel hans overordnede forsøg på at udgive en opdateret udgave af hans tidligere værk som hans "stil" med løbende at drage historiske sammenligninger – det skal tilføjes at begge tilgange kræver både mod og overblik, og Bjøl besidder tilsyneladende rigeligt af begge disse egenskaber.

Ud fra en overordnet vurdering synes Bjøls absolutte force at ligge i hans blik for den kulturelle udvikling. Løbende skildrer forfatteren spændende enkeltbegivenheder fra de forskellige perioder, der levende og tydeligt anskueliggør tiden. I særdeleshed Bjøls skildring af 1920'ernes kulturelle udvikling illustrerer forfatterens blik for detaljen. Ud fra primært beskrivelsen af kvindernes hår- og modestil lykkes det Bjøl at beskrive dette årtis stigende kvindefrigørelse. I beskrivelsen af Weimar-republikkens teatermiljø fremstilles et kulturelt højdepunkt, der samtidig er sig bevidst om den potentielle afgrund, der truer forude (218 ff.). Bogen fremstår som globalt beskrivende, men Bjøl tager ofte udgangspunkt i franske, danske eller amerikanske kulturelle forhold. Dette kan være siges at være en svaghed, men omvendt er det klart, at bogens omfang i sig selv sætter begrænsninger. Derudover skal igen understreges, at når Bjøl behandler stoffet, gør han det overbevisende.

Urkatastrofen

Bogen tager udgangspunkt i omstændighederne omkring Første Verdenskrigs udbrud. Med kapiteloverskriften "Urkatastrofen" placerer forfatteren Første Verdenskrig som udgangspunktet for og selve anledningen til en lang række af de senere katastrofer, som skulle ramme verden frem til vore dage. Således fremstår denne krig som selve "gødningen" til de ødelæggende ideologiers magtudfoldelse de følgende år – det være sig fascismen i Italien, nazismen i Tyskland og kommunismens magtovertagelse i Rusland. Bjøl ser dermed Første Verdenskrig som katylasator for såvel Anden Verdenskrig som den kolde krig. "Urkatastrofen" kunne således godt have været titlen på hele værket, idet *Da verden gik amok* synes at henvise til samme begivenhed og samme historiske pointe. I skildringen af omstændighederne omkring udbruddet af Første Verdenskrig beskrives samtidig "den tid der gik tabt". Især synes forfatteren at begræde det østrig-ungarske kejserdømmes endeligt. Kejserdømmet fremstilles af Bjøl som noget nær modsætningen til efterkrigstidens nationalistiske Europa, idet riget, i Bjøls øjne, praktiserede det multikulturelle samfund på bedst mulig vis. I det hele taget fremstår Europa før Første Verdenskrigs udbrud i et uskyldens skær med dets åbne grænser og lettere naive politikere, der praktiserer gårdsdagens politik uden blik for katastrofen for næsen af dem. Man kan diskutere, om en sådan fremstilling er retfærdig fra

Bjøl's side, men i hvert fald tvinger den læseren til at tage stilling til væsentlige spørgsmål, hvilket vel i sig selv retfærdiggør tilgangen et stykke af vejen.

Mellemkrigstiden

På det politiske plan koncentrerer forfatteren sig især om at beskrive udviklingen af det kommunistiske USSR, Hitler-Tyskland og det økonomisk og kulturelt fremadstormende USA i mellemkrigstiden. At forfatteren især koncentrerer sig om disse tre områder synes forståeligt i kraft af deres betydning for omstændighederne omkring Anden Verdenskrig samt tiden derefter. Alle tre områder skildres ganske overbevisende, og det lykkes Bjøl at beskrive de omstændigheder, der udgjorde fundamentet for den katastrofale udvikling frem til Anden Verdenskrig. Med sit blik for de store linjer skildres den indbyrdes kamp mellem det liberalistisk orienterede USA og de to totalitære ideologier nazismen og kommunismen. Ganske sigende for den bratte overgang i mellemkrigstiden skildres 1920'erne under overskriften "Hopla vi lever" mens 1930'erne gives overskriften "Det store sammenbrud". I forbindelse med beskrivelsen af Weimar-republikkens sammenbrud er det interessant at se Bjøl's beskrivelse af, hvordan de socialdemokratiske kræfter i Tyskland i høj grad så passivt til, mens Hitler langsomt underminerede det svage tyske demokrati (242 ff.). Samtidig får forfatteren understreget, at det i høj grad var fatale fejlurderinger fra de forskellige tyske magtfraktioner, der muliggjorde Hitlers diktatur. Således var flere af både de venstreorienterede og de højreorienterede ledere af den overbevisning, at de kunne kontrollere Hitler, hvis de gav ham adgang til mere magt (259 ff.). Dette forehavende var som bekendt ikke videre vellykket.

I beskrivelsen af Stalins stadig mere terrorprægede diktatur lægger Bjøl ikke fingrene imellem. Fra de spæde usikre år efter magtovertagelsen i 1917 til de store masseudrensninger beskriver en velskrivende Bjøl, hvorledes et af de værste diktaturer i verdenshistorien udvikler sig. Det lykkes også til dels forfatteren at beskrive de skræmmende forhold i inderkredsen omkring Stalin, hvor terroren også var en del af hverdagen, som den var det på alle planer i det kommunistiske samfund. Bjøl får dog også understreget, at der faktisk var en kulturel udfoldelse i USSR i 1920'erne, hvor især instruktøren Sergej Eisenstein imponerede, blandt andet med sin klassiker *Panserkrydseren Potemkin* (201 ff.). Imidlertid var det sigende for såvel USSR som for nazi-Tyskland, at stadig flere kulturpersonligheder i denne periode så sig nødsaget til at flytte eller decideret flygte fra hjemlandet. Det samme billede gjorde sig gældende inden for videnskaberne og denne udvikling, blev i sidste ende usædvanlig dyr for de to diktatorsystemer, idet det primært blev de vestlige demokratier, og her især USA og Storbritannien, der drog nytte af hjerneflugten. Det bedste eksempel herpå er givet den tyske flygtning Albert Einsteins medvirken til USA's udvikling af atomvåben.

Anden Verdenskrig og konsekvenserne deraf

Under overskriften "Dødens triumf" beskriver Bjøl forløbet omkring Anden Verdenskrig. Forfatterens dispositioner forekommer fornuftige, om end man kan beklage, at det er begrænset, hvor stor opmærksomhed forfatteren tildeler Kina og Stillehavskrigen. Omvendt får især kampen på østfronten mellem Tyskland og USSR en indgående behandling, ligesom det er tilfældet med Holocaust. Igen må man imidlertid undskylde forfatterens dispositioner i kraft af, at der kun er 54 sider at behandle et enormt område med. Bogen kommer blandt andet ind på de spændende, og i eftertidens øjne uforståelige, dispositioner nazi-regimet foretog i forbindelse med invasionen af USSR. Her understreges det, at tyskerne primært reagerede ud fra fejlbetragtninger omkring såvel den russiske industris som den russiske hærs modstandskraft. Dette skyldtes primært at det russiske samfund var så lukket, at det var svært for tyskerne at få efterretninger. Derudover havde tyskerne en forkert opfattelse af den russiske hærs slagkraft, idet de baserede en stor del af deres konklusioner på russernes fejlslagne kamp mod Finland, samt de udrensninger Stalin havde foretaget i hæren. Bjøl kommer ikke videre i dybden med, hvorvidt disse vurderinger var decideret fejlagtige, om end det fremgår noget implicit. Derimod rammer bogen givet en nerve med sit argument om, at tyskerne var skyldige i et kulturideologisk hovmod. Igennem årtier var der blevet fremdyrket et billede i Tyskland om "det russiske menneskes mindreværdighed" i forhold til det ariske overmenneske (338 ff.). Denne myte var så samtidig forbundet med den ideologiske forestilling om behovet for et "Lebensraum", hvor Tyskland skulle ekspandere mod øst. I sin gennemgang af disse kulturorienterede forhold og konsekvenser viser Bjøl nok engang, at det er dette område, der er hans store force.

I behandlingen af Anden Verdenskrig kunne man godt have ønsket sig en mere indgående behandling af Tysklands overvejelser, da det tilsluttede sig Japans krig mod USA. Denne for Tyskland skæbnesvangre og for krigen afgørende handling bliver ikke videre indgående behandlet. Dette til trods af, at der de senere år er blevet sat spørgsmåltegn ved USA's daværende muligheder for at konfrontere Tyskland, såfremt Tyskland ikke selv havde taget skridtet, som det var tilfældet. Dette skyldtes primært Roosevelt's manglende bevægelsesmuligheder på hjemmefronten i forhold til Tysklandsspørgsmålet. Når det er sagt, så fremstår behandlingen af Anden Verdenskrig fuldt ud tilfredsstillende. Som det er tilfældet med de øvrige kapitler, kan der ikke forlanges en indgående behandling af de enkelte perioder, men derimod en rød tråd, der forbinder de enkelte kapitler, og giver et samlet billede af hele den af bogen behandlede periode – og denne røde tråd findes i rigt omfang.

Krigen efterlod et smadret Europa, hvor tidligere stormagter nu måtte erkende, at verdensbilledet så fundamentalt anderledes ud. Bogen behandler i et kort kapitel følgerne af krigen og det nye verdensbillede.

Fokus er ikke overraskende lagt på konfrontationen mellem USA og USSR, mens det fastslås, at de tidligere europæiske kolonimagter ikke længere kan opretholde deres koloniriger, men i stedet må vende sig mod et forstærket europæisk samarbejde i forsøget på at udgøre en modpol til først USA og USSR, og i dag USA, Indien og Kina. Bjøl slutter tankevækkende nok med referencer til politologen Samuel Huntingtons værker, hvor hovedtesen går på at fremtidens konflikter vil have deres udgangspunkt i civilisationernes sammenstød – og her primært de "to missionerende religioner", islam og kristendommen. Hvor perioden fra 1914 til 2001 markerede sammenstød mellem nationalismer, markerede terrorbombningen af World Trade Center begyndelsen på sammenstødet mellem religioner (395 f.).

Vor tids kulturhistorie!

Da verden gik amok er en på mange måder anbefalelsesværdig udgivelse. Bogen behandler perioden fremragende, og disponeringen af plads til de enkelte perioder forekommer naturlig og fair. Bjøl skriver i et glimrende sprog, hvor man som læser ubesværet bliver guidet igennem kapitlerne. Udgivelsen skal samtidig roses for de mange fine illustrationer. Vurderet som en generel kulturhistorisk udgivelse findes der, i mine øjne, ikke bedre bøger på dansk inden for den pågældende periode. Når man så samtidig ser på prisen, kan det kun anbefales at købe denne bog.

Henrik Mølgaard Frandsen er